

**K VÝUCE DĚJEPISU NA ŠKOLÁCH OBECNÝCH A MĚŠŤANSKÝCH
(POZDĚJI HLAVNÍCH) V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA
Z HLEDISKA VÝVOJE KURIKULÁRNÍCH DOKUMENTŮ**

MIROSLAV JIREČEK

The contribution gives a brief chronological survey of history teaching at schools equivalent to the second stage of today's primary schools in the Protectorate of Bohemia and Moravia in terms of changes, which the basic curriculum documents issued at the state level passed at that time. Attention is paid to the description of the position (i.e. the time allocation), objectives and content of history as a subject. The contribution comes mainly from the documents published in the relevant volumes of the Bulletin of the Ministry of Education and, later Bulletins of the Ministry of Education, where the legal standards of education were published. There is briefly outlined the educational system of the Protectorate of Bohemia and Moravia, there are described the monitored of primary schools and the changes that these schools passed, there is also offered a insight into the educational legislation of the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Key words: the curriculum; history; the Protectorate of Bohemia and Moravia; primary school.

Úvod

Cílem příspěvku je v návaznosti na předchozí text,¹ kde jsme provedli stručný chronologický průřez výuky dějepisu na obecných a měšťanských školách a na jednoročních učebních kurzech připojených ke školám měšťanským v Československu mezi lety 1918–1939 z hlediska změn, kterými v této době prošly základní kurikulární dokumenty (zejména učební osnovy), provést stručný chronologický průřez výuky dějepisu na školách v Protektorátu Čechy a Morava taktéž z hlediska vývoje základních kurikulárních dokumentů vydávaných na státní úrovni. Základním dokumentem jsou pro nás učební osnovy, s termínem učební plány se v našem školství setkáme až po roce 1945. Kromě toho ovlivňovaly výuku dějepisu různá nařízení a výnosy ministerstva školství a národní osvěty (dále pouze MŠANO) či později ministerstva školství (dále pouze MŠ). Předmětem našeho zájmu nadále zůstávají školy odpovídající dnešnímu druhému stupni našich základních škol. Stranou zájmu je tak ponecháno dějepisné vyučování v rámci vlastivědy na prvním stupni těchto škol i dějepisné vyučování na školách středních (včetně nižšího stupně těchto škol). Příspěvek vychází zejména z dokumentů otištěných v příslušných ročnících *Věstníků MŠANO*, později *Věstníků MŠ*, kde byly otiskovány zákonné normy z oblasti školství. Na úvod příspěvku je pozornost věnována krátkému popisu školského systému Protektorátu Čechy a Morava, nabídnut je krátký pohled do školského zákonodárství sledovaného období. V další části jsou poté chronologicky popisovány samotné kurikulární dokumenty ovlivňující výuku dějepisu na sledovaných typech škol. Pozornost je věnována zejména popisu postavení (např. časové dotace), cílů a obsahu dějepisu jako vyučovacího předmětu. Stranou zájmu je ponechána otázka učebnic dějepisu, která by si zasloužila vlastní studii.

¹ JIREČEK, M.: *Výuka dějepisu na školách obecných a měšťanských v Československu v letech 1918–1939 z hlediska vývoje kurikulárních dokumentů*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 25, 2011, č. 1, s. 3–20.

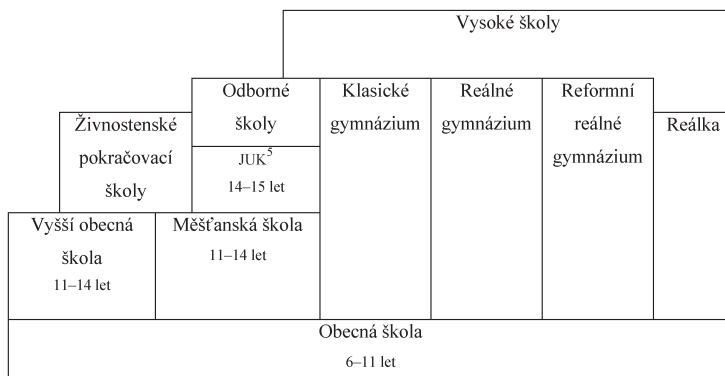
Školský systém Protektorátu Čechy a Morava

Po vyhlášení Slovenského státu (14. března 1939), obsazení území zbytku Česko-Slovenska německou armádou (15. března 1939) a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava (16. března 1939) byla provedena řada násilných změn, které se nevyhuly ani našemu školství. Změny se týkaly nejen organizační stránky, ale hlavně obsahu vzdělávání.

V prvních letech po vzniku Protektorátu platil školský systém zavedený v období první republiky (srov. tabulku 1). Nižší stupeň škol se nazýval školou obecnou (na Slovensku nazývána dříve školou ľudovou), po jejímž absolvování měli žáci několik možností k pokračování ve studiu – vedle sebe existovaly vyšší obecné školy, školy měšťanské (dříve také nazývány občanské) a různé typy škol středních.

V obecných školách měli žáci získávat základní obecné vzdělání. Navštěvovali je všichni žáci v prvních pěti letech povinné školní docházky (6–11 let). Žáci, kteří nepokračovali ve vzdělávání na jiném typu škol, pak navštěvovali vyšší stupeň těchto škol (tzv. vyšší obecné školy) v dalších třech letech povinné školní docházky (11–14 let). Každému průměrně nadanému žákovi mělo být umožněno, aby prošel všemi stupni obecné školy a podle svých schopností nabyt soustavného a uceleného základního vzdělání, které by jej „náležitě připravilo k úkolům praktického života a činilo jej schopným dále se vzdělávati a zdokonalovati.“²

Měšťanské školy pak měly poskytovat žákům 6.–8. ročníku vyšší obecné vzdělání, než nabízel škola obecná. Žáci zde měli nabývat „vědomosti a dovednosti, jichž vyžaduje ve větší míře praktický život i náležitá příprava pro další vzdělávání a vlastní zdokonalování.“³ K některým měšťanským školám byly připojeny jednoroční učební kurzy (někdy nazývané čtvrté třídy). Ty měly vhodně doplňovat a rozšiřovat učivo měšťanských škol. Žáci zde měli získávat průpravu pro vstup do praktického života i pro přechod do odborných a středních škol. Tato trojkolejnost školství, kdy vedle sebe existovaly školy obecné, školy měšťanské a školy střední, které umožňovaly studium na vysokých školách, byla často kritizována. Kritika se objevovala již v době první republiky, zesílila po nástupu komunismu v roce 1948, kdy vedla k vytvoření tzv. jednotné školy.⁴

Tabulka 1: Školská soustava v českých zemích v letech 1922–1941 (upraveno podle KOVAŘÍČEK, V. – KOVAŘÍČKOVÁ, I.: *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc 1989, s. 49).

² Normální učební osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoroční učební kurzy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos ministerstva školství a národní osvěty (dále pouze MŠANO) ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 5.

³ Tamtéž, s. 5.

⁴ Srov. KUJAL, B. et al.: *Třicet let československé jednotné školy*. Praha 1979.

⁵ Jednoroční učební kurzy.

Na základě vládního nařízení⁶ měl nejvyšší počet žáků ve třídách obecných a měšťanských škol činit od 1. září 1939 45 žáků na jednu třídu. To se ale brzy změnilo. Od počátku školního roku 1941/1942 vstupovaly pro české obecné a měšťanské školy výnosem⁷ MŠANO znovu v platnost paragrafy určující počet žáků v jedné třídě podle malého školského zákona z roku 1922.⁸ Nejvyšší počet žáků na obecných jednotřídních školách se tak ustanovoval na 50 a ve třídách více třídních obecných škol a škol měšťanských na 60 žáků. Tím se měl zároveň snižovat počet tříd, čímž mělo docházet také ke změnám vymezení školních obvodů. Prostory učeben měly být plně využity – za přeplněnou se měla považovat taková učebna, v níž připadalo na jedno dítě méně než 1 m² z celkové podlahové plochy. V menších obcích pouze s jednou školou měl být snížen počet postupných tříd. V obcích, ve kterých byla pouze jedna chlapecká a jedna dívčí škola s malým počtem žáků, měl být buď snížen počet postupných tříd, nebo obě tyto školy spojeny v jednu smíšenou školu. Zrušeny měly být české jednotřídní obecné školy s méně než dvaceti žáky v obcích s většinou německého obyvatelstva.⁹ Zatímco nejvyšší možný počet žáků ve třídách na českých školách se zvyšoval, na německých obecných a měšťanských školách se prodlužovala až do dalších úprav platnost nařízení „o nejvyšším počtu dětí ve třídě“ z roku 1939.¹⁰

Školská soustava, kterou jsme zde nastínili, doznala v době Protektorátu řady změn (srov. tabulku 2). Obecné školy s českým vyučovacím jazykem ve školních obvodech (újezdech), kde byla zřízena měšťanská škola, měly dosud pouze 1.–5. postupný ročník. Od začátku školního roku 1941/1942 měly být rozšířeny tak, aby zahrnovaly všech osm ročníků a umožňovaly splnění osmileté povinné školní docházky.¹¹ 1.–4. ročník tvořil základní stupeň obecné školy. Po jeho absolvování zůstávalo několik možností dalšího studia. Asi 60 % populace mělo splnit povinnou školní docházku na vyšší obecné škole. Další možností zůstávalo studium na škole měšťanské. Měšťanská škola s českým vyučovacím jazykem se stávala čtyřtřídní (zrušeny byly jednorocní učebné kurzy) a zahrnovala 5.–8. školní rok. Měšťanské školy se ale změnilly na školy výběrové. Do první třídy měšťanských škol mohlo být přijato nejvýše 35 % žáků a žákyň.¹² Vyššímu vzdělání se tak mělo dostat pouze omezenému počtu dětí. Výnos určoval také pravidla, podle kterých měli být žáci do měšťanských škol vybíráni.¹³ Podle dalšího výnosu¹⁴ bylo označení „měšťanská škola“ nahrazeno označením „hlavní škola“.

⁶ *Vládní nařízení ze dne 16. června 1939, o nejvyšším počtu dětí ve třídě obecné nebo měšťanské školy (Sb. z. a. n. č. 176; vyhlášeno dne 29. července 1939)*. Věstník MŠANO, 1939, sešit 8, s. 249.

⁷ *Výnos MŠANO ze dne 1. července 1941, č. 81.882-I o změnách v organizaci českých obecných a měšťanských škol se zřetelem ke zvýšení počtu žáků ve třídách těchto škol*. Věstník MŠANO, 1941, sešit 7, s. 233–234.

⁸ Zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb.

⁹ *Výnos MŠANO ze dne 1. července 1941, č. 81.882-I o změnách v organizaci českých obecných a měšťanských škol se zřetelem ke zvýšení počtu žáků ve třídách těchto škol*. Věstník MŠANO, 1941, sešit 7, s. 234.

¹⁰ *Vládní nařízení ze dne 15. května 1941 o nejvyšším počtu dětí ve třídách německých obecných a měšťanských škol (Sb. č. 222; vyhlášeno dne 18. června 1941)*. Věstník MŠANO, 1941, sešit 7, s. 204.

¹¹ *Vládní nařízení ze dne 14. srpna 1941 o nové úpravě obecných a měšťanských škol s českým vyučovacím jazykem (Sb. č. 300; vyhlášeno dne 20. srpna 1941)*. Věstník MŠANO, 1941, sešit 9, s. 282; *Prováděcí výnos MŠANO ze dne 27. srpna 1941, č. 106.000-I k vládnímu nařízení ze dne 14. srpna 1941, č. 300 Sb. o nové úpravě obecných a měšťanských škol s českým vyučovacím jazykem*. Věstník MŠANO, 1941, sešit 9, s. 288–290.

¹² Na přechodnou dobu dvou let, tj. ve školním roce 1941/1942 a 1942/1943 mohlo být do první třídy měšťanských škol přijato až 40 % žáků a žákyň, kteří absolvovali čtvrtý ročník obecné školy. Žáci, kteří ve školním roce 1940/1941 již byli v některé třídě měšťanské školy, měli dokončit povinnou školní docházku na této škole.

¹³ *Bliže Prováděcí výnos MŠANO ze dne 27. srpna 1941, č. 106.000-I k vládnímu nařízení ze dne 14. srpna 1941, č. 300 Sb. o nové úpravě obecných a měšťanských škol s českým vyučovacím jazykem*. Věstník MŠANO, 1941, sešit 9, s. 289–290; *Výběr, přijímání a hodnocení žáků na českých hlavních školách (Výnos Ministerstva školství (dále pouze MŠ) z 25. V. 1943, č. 49.771-I.)*. Věstník ministerstva školství / Mitteilungen des Ministeriums für Schulwesen (dále pouze Věstník MŠ), 1943, sešit 7, s. 193–198; *Výběr, přijímání a hodnocení žáků na českých hlavních školách (Výnos*

Třetí možností zůstávalo studium na jedné ze středních škol. Počet žáků středních a odborných škol (zejména gymnázií) byl ale podstatně snížen. České vysoké školy byly uzavřeny a jejich majetek byl převeden německým vysokým školám.

Pokračovací školy 14–16/17/18 let	Odborné školy 14–18 let	Gymnázium 10–18 let	Reálka 10–17 let
Vyšší obecná škola 10–14 let	Hlavní škola 10–14 let		
Obecná škola 6–10 let			
Mateřská škola			

Tabulka 2: Školská soustava Protektorátu Čechy a Morava v letech 1941–1945 (upraveno podle KOVAŘÍČEK, V. – KOVAŘÍČKOVÁ, I.: *Vývoj školských soustav v českých zemích. Olomouc 1989, s. 52*).

Později bylo konstatováno, že se obecné škole nedostává v jejich vyšších třídách ocenění, které jí jako „lidové škole národa“ náleží. I po výběru na školy hlavní a střední měl zůstatvat pro vyšší stupeň obecné školy ještě „velký počet schopných žáků, kteří jsou s to dostáti s plným úspěchem požadavkům učebních osnov“.¹⁵ Příkázáním zdatných učitelů na vyšší stupeň obecné školy měl být umožněn těmto žákům takový postup, že měli být po absolvování obecné školy schopni věnovat se povoláním, pro které by se normálně vyžadovala hlavní škola. Tímto opatřením měla být zvýšena vážnost obecné školy.¹⁶

V období Protektorátu došlo také ke změně organizace středních škol s českým vyučovacím jazykem.¹⁷ Střední školy měly být osmitřídní, skládat se měly z nižšího (I.–IV. ročník) a z vyššího stupně (V.–VIII. ročník). Za normální typ školy střední bylo určeno reálné gymnázium, za typ zvláštní pak mělo být považováno gymnázium. Dosavadní reálná gymnázia, reformní reálná gymnázia a reálky měly být postupně od školního roku 1941/1942 přeměny na nový typ reálných gymnázií chlapeckých a dívčích.

Pohled do školského zákonodárství Protektorátu Čechy a Morava

Důležité místo v kánonu vyučovacích předmětů získal německý jazyk, který byl zaveden jako povinný předmět nejprve na měšťanských (později hlavních) školách.¹⁸ Na obecných ško-

MŠ z 25. V. 1943, č. 49.771-I. Věstník MŠ, 1943, sešit 7, s. 193; *Přijímání žáků vyšších (středních) škol do školy hlavní (Výnos MŠ z 26. V. 1943, č. 34.713-I).* Věstník MŠ, 1943, sešit 7, s. 198–200; *Přijímání žáků na českých hlavních školách (Výnos MŠ z 13. VI. 1944, č. 48.745-I).* Věstník MŠ, 1944, sešit 12, s. 172–173; *Přijímání žáků vyšších (středních) škol do škol hlavních (Výnos MŠ z 12. V. 1944, č. 35.185-I).* Věstník MŠ, 1944, sešit 11, s. 149.

¹⁴ *Výnos MŠANO ze dne 27. srpna 1941, č. 105.179-I o přeměně označení „měšťanská škola“ na označení „hlavní škola“.* Věstník MŠANO, 1941, sešit 9, s. 291.

¹⁵ *Význam hlavní školy – hodnocení obecné školy.* (Výnos MŠ z 15. I. 1944, č. 103.146/43-I.) Věstník MŠ, 1944, sešit 3, s. 27.

¹⁶ Tamtéž, s. 26–27.

¹⁷ *Výnos MŠANO ze dne 6. srpna 1941, č. 98.445-I o změně v organizaci středních škol s českým jazykem vyučovacím.* Věstník MŠANO, ročník 1941, sešit 8, s. 270–273.

¹⁸ *Vládní nařízení ze dne 5. října 1939 o vyučování němčině na českých měšťanských školách (Sb. z. a n. č. 260; vyhlášeno dne 7. listopadu 1939).* Věstník MŠANO, 1939, sešit 11, s. 316; *Prováděcí výnos MŠANO ze dne 3. ledna 1940, čís. 152.530/39-I, k vládnímu nařízení ze dne 5. října 1939, čís. 260 Sb. z. a n., o vyučování němčině na českých měšťanských školách.* Věstník MŠANO, 1940, sešit 1, s. 15–16.

lách s českým jazykem vyučovací měl být německý jazyk zaveden vždy, přihlásilo-li se do něj alespoň 12 žáků,¹⁹ později byl německý jazyk také na obecných školách zaveden všeobecně jako povinný.²⁰ Podle těchto výnosů ztratila status povinného předmětu na obecných i měšťanských školách občanská nauka a výchova. Nemohla se vyučovat ani jako dílčí obor jiného předmětu těchto škol. Učivo probírané dosud v rámci tohoto předmětu, se mělo buď vypustit, nebo být zařazeno do učiva ostatních předmětů.²¹

Vyučování německého jazyka bylo později ještě prohlubováno – od 1. listopadu 1943 se na všech obecných a hlavních školách s českým vyučovacím jazykem, s výjimkou jednotřídní a dvou-třídní obecné školy, zaváděly pracovní kroužky všech učitelů pověřených vyučováním němčině. Mimoto se měly jednou měsíčně konat tzv. pracovní dny.²² Také při rozhodování o postupu žáka do vyššího ročníku se mělo přihlížet k jeho prospěchu v německém a v českém jazyce (daný výnos uvádí toto pořadí).²³ Od počátku školního roku 1943/1944 bylo navíc na českých hlavních školách zastaveno nepovinné vyučování ostatním cizím jazykům.²⁴ Němčina dominovala od vydání výnosů v roce 1940 počtem hodin také na středních školách²⁵ a na učitelských ústavech.²⁶

Kurikulární dokumenty z protektorátního období ukazují řadu dalších zásahů posilujících pozici němčiny a německé pozice vůbec. Zaváděly se nové názvy německých škol v Protektorátu Čechy a Morava.²⁷ Nakupovány měly být školní pomůcky a vyučovací potřeby domácího původu – za ty měly být pokládány nejen výrobky z území Protektorátu, ale i z území celé Velkoněmecké říše.²⁸

Kurikulárním dokumentům se nevyhnuly ani protizidovské zásahy. Tak např. nesměli být židovští míšenci 1. stupně přijímáni do škol hlavních, do německých vyšších škol a českých středních škol. Jejich přijetí do škol odborného, zemědělského a uměleckého směru (tj. do všech odborně vzdělávacích škol s výjimkou škol živnostenských a lidových škol hospodářských) bylo přípustné jen výjimečně s povolením MŠ.²⁹ Přijetí židovských míšenců 2. stupně do jmenova-

¹⁹ *Vládní nařízení ze dne 25. ledna 1940 o vyučování němčině na českých obecných školách* (Sb. č. 232; vyhlášeno dne 22. července 1940). Věstník MŠANO, 1940, sešit 8, s. 196.

²⁰ *Vládní nařízení ze dne 26. září 1940, jímž se nově upravují povinné učební předměty na školách obecných a měšťanských* (Sb. č. 394; vyhlášeno dne 13. listopadu 1940). Věstník MŠANO, 1940, sešit 12, s. 312; *Výnos MŠANO ze dne 15. dubna 1941, č. 43.925/41-I, kterým se provádí vládní nařízení ze dne 26. září 1940, č. 394 Sb., jímž se nově upravují povinné učební předměty na školách obecných a měšťanských a kterým se doplňuje prováděcí výnos ze dne 3. ledna 1940, č. 152.530/39-I. k vládnímu nařízení ze dne 5. října 1939, č. 260 Sb., o vyučování němčině na českých měšťanských školách*. Věstník MŠANO, 1941, sešit 5, s. 169–170.

²¹ Srov. tamtéž.

²² *Prohloubení vyučování němčině na obecných a hlavních školách s českým vyučovacím jazykem. Pracovní kroužky, hospitace a měsíční pracovní dny učitelů pověřených vyučováním němčině*. (Výnos MŠ z 19. X. 1943, č. 82.697-I). Věstník MŠ, 1943, sešit 17, s. 325–330.

²³ *Obecné školy s českým vyučovacím jazykem, postup žáků do vyšší třídy* (Výnos MŠ z 27. V. 1944, č. 17.480-I). Věstník MŠ, 1944, sešit 11, s. 159.

²⁴ *Hlavní školy s českým vyučovacím jazykem. Zastavení nepovinného vyučování cizím jazykům*. (Výnos MŠ ze dne 7. VI. 1943, č. 52.667-I). Věstník MŠ, 1943, sešit 8, s. 213. Za cizí jazyk nebyla považována němčina.

²⁵ Srov. *Výnos MŠANO ze dne 9. září 1940, čís. 110.845/40-I, jímž se vyhláší normální přehled hodin na gymnasiích, reálných gymnasiích, reformních reálných gymnasiích a reálkách s českým jazykem vyučovacím*. Věstník MŠANO, 1940, sešit 9, s. 222–227.

²⁶ Srov. *Výnos MŠANO ze dne 29. října 1940, čís. 130.335/40-I, jímž se vyhláší normální přehled vyučovacích hodin na učitelských ústavech, na ústavech pro vzdělání učitelek domácích nauk a na ústavech pro vzdělání učitelek mateřských škol s českým jazykem vyučovacím*. Věstník MŠANO, 1940, sešit 11, s. 297–299.

²⁷ Např. *Výnos MŠANO ze dne 8. září 1939, čís. 101.333-I, o změně názvu německých středních škol v Protektorátu Čechy a Morava*. Věstník MŠANO, 1939, sešit 9, s. 281.

²⁸ *Výnos MŠANO ze dne 15. února 1940, čís. 19.510/40-I/1, o nákupu školních pomůcek a potřeb domácího původu*. Věstník MŠANO, 1940, sešit 3, s. 69.

²⁹ *Výnos MŠ ze dne 8. září 1942, č. 92.269-II, o připuštění židovských míšenců k školní návštěvě*. Věstník MŠ, 1942, sešit 9, s. 306–307.

ných škol bylo přípustné, pokud bylo ve třídě místo a nebyli-li „poškozeni žáci a žákyně německé nebo příbuzné krve“.³⁰ Při přijímání žáků muselo být předkládáno prohlášení o arijském původu.³¹ To obsahovalo např. toto prohlášení: „[...] Nejsou mi známy žádné okolnosti, které by ospravedlňovaly domněnku, že žák (žákyně) [...] pochází z židovských rodičů nebo prarodičů.“³² Uvědomíme-li si počet židovského obyvatelstva v Československu před vypuknutím války a osudy, které židovské obyvatelstvo v tomto období často čekaly, působí některé pasáže kurikulárních dokumentů „mrazení v zádech“: „Při přijímání do škol obecných a do povinných tříd škol živnostenských a lidových škol hospodářských nebudiž prohlášení o původu požadováno, a to za předpokladu, že židovští míšenci podléhají školní povinnosti. Aby Židi byli vyloučeni z přijetí, k tomu není třeba požadovati předložení prohlášení, poněvadž židovské děti a mladiství, kteří se již jen ojediněle vyskytují, jsou jako taková známi.“³³

Další z výnosů³⁴ určoval úpravu obrazů a jejich užívání. Sbírkové na školách měly být podle tohoto výnosu podrobeny nové prohlídce. Vyloučeny měly být všechny obrazy, které svým obsahem neodpovídaly státoprávním poměrům Protektorátu. Především se měly vyloučit ty obrazy, které „jakkoli upomínají na býv. Čsl. republiku, její zařízení a politické osobnosti, pokud se snad ještě na škole takové obrazy nacházejí. Dále je vyloučiti obrazy, které zobrazují období dějin Čech a Moravy, v nichž český národ stál v rozporu s Německou říší a německým národem (např. v době husitských válek), jakož i obrazy, které by mohly jakýmkoli způsobem podkopávati úctu k Německé říši, k německému národu a jeho představitelům. Ve smyslu dřívějších zdejších výnosů jest dále ze sbírek obrazů odstraniti vše, co oba národy v minulosti rozlučovalo, ale zdůrazniti, co je pojilo a pojí.“³⁵ Použilo-li se k výzdobě stěn obrazů velkých osobností českých, mělo se v odpovídajícím počtu a úpravě použít také obrazů velkých Němců. Obrazy, které představovaly německé osobnosti, místa a kraje, měly mít pouze německé označení, zeměpisné obrazy z Protektorátu měly být označovány dvojjazyčně – první měl být přítom nápis německý. Jména míst v Protektorátu měla být uváděna podle úředních německých seznamů.

Nařizovalo se také, že „žactvo všech škol s českým jazykem vyučovacím v Protektorátě Čechy a Morava je povinno znáti hymny Velkoněmecké říše, jejíž součástí je Protektorát Čechy a Morava.“³⁶ Zaměstnanci protektorátní příslušnosti se měli zdravít vztaženou pravicí (v případě tělesné překážky levicí) při hraní říšských hymen a při dalších příležitostech uvedených v daném nařízení.³⁷ Další výnos ale upravoval, že užívání pozdravu vztaženou pravicí je věcí vnitřního přesvědčení a nemá být otázkou poslušnosti.³⁸ Doporučoval se také nákup brožury *Mírové dílo Adolfa Hitlera* pro školní knihovny i pro žáky.³⁹ Zaváděla se tzv. povinná služba mládeže,⁴⁰

³⁰ Tamtéž, s. 307.

³¹ Průkaz arijského původu při přijímání do škol Protektorátu Čechy a Morava (Výnos MŠ ze 4. VII. 1944, č. 40.787-II). Věstník MŠ, 1944, sešit 5, s. 209–210.

³² Tamtéž, s. 209.

³³ Tamtéž, s. 209–210.

³⁴ Výnos MŠANO ze dne 11. září 1941, čís. 110.045/41-I/1, o úpravě obrazů a užívání jich při vyučování na školách národních, středních, učitelských ústavech a na školách odborného směru s českým jazykem vyučovacím. Věstník MŠANO, 1941, sešit 10, s. 334–336.

³⁵ Tamtéž, s. 334.

³⁶ Výnos MŠANO ze dne 9. dubna 1941, č. 21.709-I, o hymnách Velkoněmecké říše. Věstník MŠANO, 1941, sešit 6, s. 190–193.

³⁷ Vládní nařízení ze dne 7. srpna 1942 o služebním poměru veřejných zaměstnanců (Sb. č. 288; vyhlášeno dne 21. srpna 1942). Věstník MŠ, 1942, sešit 9, s. 292–293.

³⁸ Výnos prezidia MŠ ze dne 17. září 1942, č. 5914 pres., o pozdravu zaměstnanců školské správy. Věstník MŠ, 1942, sešit 10, s. 337–338.

³⁹ Věstník MŠ, 1942, sešit 6, s. 255.

⁴⁰ Např. Vládní nařízení ze dne 28. května 1942 o povinné službě mládeže (Sb. č. 187; vyhlášeno dne 29. května 1942). Věstník MŠ, 1942, sešit 6, s. 222–223; Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze

kteřé podléhali všichni protektorátní příslušníci arijského původu. Dostávat se jim mělo tělesné, duševní a mravní výchovy, vztahovala se také na přípravu k povolání.

Ve věstnicích MŠANO, později MŠ byla otištěna řada dalších zákonů, výnosů, nařízení a informací, které odrážely válečnou situaci – např. se zastavovalo užívání řady učebnic, včetně (či zejména) učebnic dějepisných, vyhlašovány byly nejrůznější sběry, úsporná opatření apod. V období Protektorátu došlo také k řadě změn ve správě škol.⁴¹

Na české učitele se obracel tehdejší ministr školství Emanuel Moravec v době, kdy se již zdálo nezvratné, že Němci válku prohrají. Vyzýval mimo jiné: „*Čeští učitelé, konejte přechodnou povinnost v pracovním nasazení svědomitě [...]. Potřebujete k tomu pouze důkazy mužné kázně a stavovského rozhledu. Proto méně nářků a více víry.*“⁴²

Závěrem kapitoly se pokusme shrnout sledovanou problematiku tentokrát s oporou o sekundární literaturu. Na všech školách bylo omezováno vyučování českému jazyku, dějinám literatury, dějepisu, zeměpisu a dalším předmětům, do všech škol byla zaváděna němčina ve velkém počtu hodin.⁴³ Nacisté programově usilovali o snížení vzdělání české mládeže. Zasahovali do výchovné i obsahové náplně školské práce. Učitelé (hlavně učitelé dějepisu) byli „přeškolení“ v říšském nacistickém duchu v řízených kurzech Rankenheimu. Čeští učitelé a studenti byli za války vystaveni perzekuci – byli vylučováni ze škol, řada jich byla poslána na nucené práce, do válečné výroby, prošla koncentračními tábory, zahynula ve věznicích a na popravištích. Řada studentů a učitelů působila v partyzánském hnutí, v domácím i zahraničním odboji.⁴⁴ Kromě všemožného omezování úrovně vzdělání se snažili nacisté působit na mládež ideopoliticky (Kuratorium pro výchovu mládeže). Řada škol byla vystěhována do nevyhovujících budov. Původní budovy sloužily vojenským účelům nebo byly přiděleny nově otevíraným školám německým. Okupanti také ničili a vykrádali školní knihovny a sbírky.⁴⁵

Vývoj výuky dějepisu na školách obecných a měšťanských (později hlavních) v období Protektorátu Čechy a Morava z hlediska vývoje kurikulárních dokumentů

Osnovy z roku 1939

První osnovy pro sledované typy škol v období Protektorátu byly vyhlášeny v roce 1939.⁴⁶ Podle těchto osnov se mělo začít vyučovat od počátku školního roku 1939/1940 ve všech postupných ročnících, třídách a kurzech. Stejně jako osnovy v předcházejících obdobích obsa-

dne 30. května 1942, kterým se stanoví zásady pro povinnou službu mládeže (První prováděcí nařízení k vládnímu nařízení o povinné službě mládeže). Věstník MŠ, 1942, sešit 6, s. 223–225.

⁴¹ Nařízení MŠ zde dne 22. října 1942 o zrušení zemských školních rad (Sb. č. 366; vyhlášeno dne 4. listopadu 1942). Věstník MŠ, 1942, sešit 11, s. 360; Nařízení MŠ ze dne 6. dubna 1943 o přesunu působnosti ve věcech protektorátních národních škol (Sb. č. 98; vyhlášeno dne 15. IV. 1943). Věstník MŠ, 1943, sešit 5, s. 146–147; Nařízení MŠ ze dne 16. listopadu 1943 o místní školské správě (Sb. č. 302; vyhlášeno dne 3. XII. 1943). Věstník MŠ, 1943, sešit 20, s. 370–371; Výnos MŠ ze dne 11. února 1943, č. 138.600/42-II, o zásadách pro správu českých škol v Čechách a na Moravě. Věstník MŠ, 1943, sešit 3, s. 95–97.

⁴² Výzva ministra školství Emanuela Moravce k českému učitelství. Věstník MŠ, 1944, sešit 22, s. 296.

⁴³ KOVAŘÍČEK, V.: *Materiály k dějinám pedagogiky*. Olomouc 1983, s. 107.

⁴⁴ JANOVSKEJ, J. et al.: *Základy didaktiky dějepisu*. Praha 1984, s. 111; KOVAŘÍČEK, V.: *Materiály k dějinám pedagogiky*. Olomouc 1983, s. 107; KOVAŘÍČEK, V. – KOVAŘÍČKOVÁ, I.: *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc 1989, s. 16.

⁴⁵ KOVAŘÍČEK, V. – KOVAŘÍČKOVÁ, I.: *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc 1989, s. 16.

⁴⁶ Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, čís. 98.000-I, jímž se upravují a vyhlašují normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým jazykem vyučovacím a pro jednorocní učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Věstník MŠANO, 1939, sešit 8, s. 253.

hovaly osnovy z roku 1939 učivo pouze v hlavních rysech. Proto si měla každá škola vypracovat svoje podrobné osnovy, které měly být následně schvalovány příslušnými orgány.⁴⁷ V nich mělo být učivo naznačeno podrobněji a rozděleno na menší časové jednotky. Dbáno mělo být na to, aby tyto podrobné osnovy byly v souladu s normálními učebními osnovami, nevybočovaly z jejich rámce, obsahovaly jen věci hlavní a podstatné a nezabíhaly do přílišných podrobností.⁴⁸

V osnovách byly rozpracovány zásady, podle nichž se měly školy řídit. Tak např. měl být dán výchově a vyučování mládeže v obecných a měšťanských školách jednotný základ v duchu národním a křesťanském; ve školách měly být harmonicky pěstovány duševní a tělesné schopnosti žáků; školy měly vychovávat charakterní osobnosti, které by byli platnými osobnostmi svého národa; v žácích měla být pěstována pevná a činorodá vůle; zušlechťované měly být city mládeže pro pravdu, dobro a krásu; škola měla pěstovat smysl pro spořádaný rodinný život; důležitou roli měla hrát národní výchova apod.⁴⁹

V osnovách byly rozpracovány také hlavní zásady a metody práce. Osnovy měly, stejně jako tomu bylo u osnov z první poloviny třicátých let, vytvářet základ pro pracovní školu, která „účelně rozvíjí všechny tělesné a duševní schopnosti žáků, probouzí jejich součinnost, podnikavost a vynalézavost a učí je, aby především vlastní prací nabývali trvalých vědomostí a dovedností, zejména potřebných pro praktický život.“⁵⁰ Žákům nemělo být podáváno hotové učivo, měli se k němu dostávat vlastní prací. Seznamování měli být s pracovními metodami, které se měli naučit účelně používat. Zásada práce měla pronikat veškerou školní výchovou. Učitelé přitom byla dána volná ruka, co se vyučovacích metod týče – vyučovací metoda měla být svobodná „v mezích, které jsou dány přirozeným vývojem mládeže.“⁵¹ Přihlíženo mělo být k duševnímu i tělesnému vývoji žáků, na vyšším stupni obecné školy a na měšťanské škole i k rozdílům pohlaví; vyučování mělo být pokud možno individualizováno, užívat se mohlo skupinového vyučování. Všechny složky školní práce měly tvořit harmonickou jednotu, která měla být ve shodě se stupněm dětského vývoje. Vyučovací předměty proto měly být v účelných vztazích. Středem všeho vyučování měl být vyučovací jazyk a národní kultura, a to na nižším stupni obecné školy ve spojení s prvoukou, na středním s vlastivědou, na vyšším stupni obecné školy a ve škole měšťanské s věcnými naukami a s občanskou naukou a výchovou.⁵² Poměr učitele k žákům měl být přátelsky vldný, ale zároveň také důsledný. Osnovy zdůrazňovaly úlohu učitele. Učitelské povolání „pro svou obtížnost i pro svůj význam vyžaduje celé lidské osobnosti a musí býti každému řádnému učiteli hlavní náplní jeho života.“⁵³

Podle osnov mohly být zaváděny také nepovinné předměty a rozšířené vyučování. Tak mělo být vyhověno zvláštním potřebám a požadavkům žáků, místa školy s okolím a jednotlivým kraji. Rozšířené vyučování mohlo být zavedeno pouze u některých předmětů, dějepisu se tato možnost netýkala.⁵⁴

Osnovy přinášely také pokyny týkající se rozvrhu hodin, učebnic, domácích úkolů, vycházek, rozdělení ročníků do stupňů, tříd a oddělení a poznámky pro málotřídní školy.⁵⁵

⁴⁷ Srov. *Normální učební osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoroční učební kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 3.*

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Blíže tamtéž, s. 4–5.

⁵⁰ Tamtéž, s. 5.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Tamtéž, s. 6.

⁵³ Tamtéž, s. 7.

⁵⁴ K nepovinným předmětům a rozšířenému vyučování blíže tamtéž, s. 7–8.

⁵⁵ Tamtéž, s. 8–14.

a) Obecné školy

Dějepis byl na obecných školách řazen mezi tzv. věcné nauky. Ty tvořila na středním stupni (3.–5. ročník) vlastivěda a na vyšším stupni (6.–8. ročník) zeměpis, dějepis, přírodopis a přírodopyt. Zčásti sem náleželo také vyučování prvouce na nižším stupni (1.–2. ročník). Úkolem věcných nauk podle osnov bylo „*soustavným poznáváním člověka, společnosti a přírody a jejich vztahů rozvíjetí schopnosti žáků, vštěpovati jim důležité vědomosti pro život a pro další vzdělávání a hlavně naučiti žáky poznávat vlastní, její přírodní bohatství a krásy, život našeho lidu, jeho práci, mravy, zvyky a výtvořiny, naše dějiny a vzdělanost a buditi v nich vroucí a oddanou lásku k domovině a probouzeti cit upřímné národní pospolitosti, ušlechtilé národní sebevědomí a smysl pro pevnou národní jednotu.*“⁵⁶ Věcné nauky měly být na všech stupních v součinnosti s ostatními vyučovacími předměty, zejména s vyučovacím jazykem, občanskou naukou a výchovou. Věcné nauky měly ostatním vyučovacím předmětům poskytovat společný věcný základ – ostatní předměty z nich měly čerpat podněty a různými způsoby je zpracovávat. Společně s vyučovacím jazykem tak měly být věcné nauky „*jednotlivým středem školní práce*“.⁵⁷ Nejcennějším vyučovacím prostředkem u věcných nauk měl být vlastní názor, vlastní zkušenost a vlastní přemýšlení. Proto se doporučovaly účelné a dobře připravené poučné vycházky, užívání obrazů, filmů apod. Každá škola si měla připravit vlastní program vycházek se zřetelem k místním poměrům a potřebám.⁵⁸

Dějepis byl stále určen společný počet hodin společně se zeměpisem (srov. tabulku 3). Počet hodin určený oběma těmito předměty se v porovnání s posledními osnovami pro obecné školy z roku 1933⁵⁹ nezměnil. Oba předměty měly i nadále vlastní osnovy.

Zajímavé je, že německý jazyk byl v osnovách z roku 1939 stále ještě nepovinným předmětem (povinný byl pouze na jednorozročných učebních kurzech).⁶⁰

	Ročník							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
zeměpis a dějepis	-	-	-	-	-	3	3	3

Tabulka 3: Hodinová dotace určená dějepis a zeměpisu na školách obecných podle osnov z roku 1939 (Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednorozročná učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 14).

Osnovy vymezovaly také nový úkol vyučovacím předmětu dějepis (srov. tabulku 4) a rozdělení učiva do jednotlivých ročníků. V šestém ročníku měly být vyučovány „*nejvýznamnější obrazy z dějin starověkých národů a z českých dějin se zřetelem k světovým dějinám od nejstarších dob až do konce vlády Karla IV.*“, v sedmém ročníku „*vybrané obrazy z českých dějin se zřetelem k světovým dějinám od r. 1378 do počátku našeho národního obrození*“ a v osmém ročníku pak „*vybrané obrazy z českých dějin se zřetelem k nejvýznačnějším událostem světových*

⁵⁶ Tamtéž, s. 31.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž, s. 32.

⁵⁹ Výnos MŠANO ze dne 10. července 1933, č. 67.311-I, jímž se upravují a vyhláší definitivní normální učebné osnovy pro obecné (ludové) školy. Věstník MŠANO, 1933, sešit 7, s. 155.

⁶⁰ K zavedení německého jazyka jako povinného předmětu viz výše v kapitole „Pohled do školského zákonodárství Protektorátu Čechy a Morava“.

Úkol: Vhodně volenými obrazy z dějin buditi a pěstovati zájem o minulost, seznámiti žactvo s vrcholnými zjevy z minulosti našeho národa, hlavně z období časově nepřilíh odlehlých a s některými důležitými událostmi světových dějin, pokud se stýkají s českými dějinami anebo pokud přispěly k rozvoji lidstva.

Dějepisné vyučování má zejména: prohlubovati vroucí a oddanou lásku k vlasti a k národu, vésti k porozumění životu našeho národa a k vědomí důležitosti lidské práce, osvětlovati postavení našeho národa v politickém a kulturním vývoji lidstva, vštěpovati ušlechtilou národní hrdost, sebevědomí a smysl pro pevnou národní jednotu, vésti k vědomí jednoty všeho lidstva a buditi smysl pro pokrok a mír, vzbuzovati porozumění pro umělecké a historické památky a jejich ochranu.

Tabulka 4: Úkol vyučovacího předmětu dějepis na obecných školách podle osnov z roku 1939 (Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoroční učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 39).

dějin od počátku našeho národního obrození až do přítomné doby“.⁶¹ Vymezení obsahu jednotlivých vyučovacích předmětů nebylo oproti prvorepublikovým osnovám tak stručné, učivo bylo v osnovách oproti dřívějším dobám lépe rozklíčováno. Osnovy z roku 1939 obsahovaly také poznámky k vyučovacím předmětům dějepis, které můžeme považovat za metodické pokyny k výuce předmětu (srov. tabulku 7).

b) Měšťanské školy

Také na měšťanských školách byl dějepis stále vyučován v určitém počtu hodin společně se zeměpisem (srov. tabulku 5). Časová dotace určená pro tyto předměty se v porovnání s posledními osnovami pro měšťanské školy z roku 1932⁶² nezměnila. V případě měšťanských škol se nehovořilo o věcných naukách.

	Ročník		
	1.	2.	3.
zeměpis a dějepis	3	3	3

Tabulka 5: Hodinová dotace určená dějepisu a zeměpisu na školách měšťanských podle osnov z roku 1939 (Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoroční učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 15).

Cíle předmětu dějepis na měšťanských školách (srov. tabulku 6) vycházely z cílů vymezených pro školy obecné. Lišily se pouze v některých detailech, které ukazují vyšší požadovanou

⁶¹ Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoroční učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 39–41.

⁶² Výnos MŠANO ze dne 9. června 1932, č. 69.485-I, jímž se stanoví normální učebné osnovy pro měšťanské školy. Věstník MŠANO, 1932, sešit 6, s. 91.

úroveň škol měšťanských proti školám obecným. Vypadla tak např. formulace o „*vhodně vole-
ných obrazech z dějin*“, slovo „*seznámiti*“ bylo nahrazeno slovem „*vštěpovati*“ apod.

Úkol: Buditi a pěstovati zájem o minulost, vštěpovati žactvu představy a pojmy o základních zjevech z minulosti národa a o důležitých událostech světových dějin, pokud se stýkají s českými dějinami anebo pokud přispěly k rozvoji lidstva.

Dějepisné vyučování má zejména: probouzení vroucí a oddanou lásku k vlasti a národu, vésti k porozumění životu vlastního národa i národů cizích a k vědomí důležitosti lidské práce, osvětlovati postavení našeho národa v politickém a kulturním vývoji lidstva, vštěpovati ušlechtilou a národní hrdost a sebevědomí a smysl pro pevnou národní jednotu, vésti k vědomí jednoty všeho lidstva a buditi smysl pro pokrok a mír, buditi porozumění pro umělecké a historické památky a jejich ochranu.

Tabulka 6: Úkol vyučovacího předmětu dějepis na měšťanských školách podle osnov z roku 1939 (Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednorozční učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 91).

Osnovy určovaly také rozdělení učiva do jednotlivých ročníků. V prvním ročníku měšťanských škol měly být probírány „*obrazy z dějin starého věku*“, v druhém ročníku „*dějiny středního a nového věku do polovice 17. století se zvláštním zřetelem k domácím dějinám*“, pro třetí ročník pak byly určeny „*dějiny novověku od polovice 17. století do současné doby se zvláštním zřetelem k domácím dějinám*“. Oproti osnovám pro obecné školy určovaly osnovy pro měšťanské školy více učiva z dějin světových. I v případě měšťanských škol bylo učivo oproti dřívějším osnovám blíže rozvedeno. Také osnovy pro měšťanské školy obsahovaly poznámky, jimiž se měla dějepisná výuka řídit (srov. tabulku 7).

c) Jednorozční učebné kursy

Jako úkol dějepisů pro jednorozční učebné kursy připojené ke školám měšťanským byly osnovami určeny „*přehled a pochopení vývoje našeho národa se zřetelem k světovým poměrům*“. Také v jednorozčních učebních kurzech byl dějepis vyučován v počtu hodin určených dohromady zeměpisu a dějepisů. Oběma předmětům byly vyhrazeny tři hodiny týdně. Zůstal tak zachován počet hodin, který oběma předmětům příslušel podle posledních osnov pro jednorozční učebné kursy z roku 1932.⁶³

Na jednorozčních učebních kurzech měl být podáván „*soustavný přehled českých dějin politických, ústavních, sociálních, hospodářských a kulturních, vývoj národnostních poměrů a mezinárodních vztahů, zejména k sousedům*“.⁶⁴ Pro výuku dějepisů byly stanoveny stejné poznámky jako pro první tři třídy škol měšťanských (srov. tabulku 7).

⁶³ Výnos MŠANO ze dne 9. června 1932, č. 71.393/32-I/1, jímž se vyhláší normální učebné osnovy pro jednorozční učebné kursy připojené k měšťanským školám. Věstník MŠANO, 1932, sešit 6, s. 115.

⁶⁴ Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednorozční učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8, s. 140.

Poznámka:	O	M	JUK
Dějepisné učivo mělo být podáváno v obrazech osnovaných kolem významných událostí, osobností a jejich činů, a to způsobem přiměřeným stupni duševního vývoje žáků.	X	X	
Osnovy podávaly maximální rozsah i obsah učiva, které se mohlo v jednotlivých postupných ročnících (či bězích) probrat, za nepříznivých okolností mělo být toto učivo omezeno.	X	X	
Při výběru látky mělo být dbáno na to, aby nebyla hromaděna drobná fakta, data a jména. V každém ročníku si měli žáci trvale zapamatovat jen určitý počet hlavních letopočtů.	X	X	
Výklad neměl být pouhým opakováním textů učebnice; ožívován měl být pomocí vhodných pomůcek: historických map, diagramů, plánů, obrazů apod.; výklad měl být podle možnosti doplňován vycházkami do muzeí, knihoven, archivů, na výstavy, významná historická místa a prohlídkami historických památek.	X	X	
Zdůrazňovány měly být vztahy minulých událostí a přítomnosti.	X	X	
Při přehledném opakování větších celků měla být látka shrnována za součinnosti všech žáků podle různých hledisek, které se měly řídit vyspělostí žáků.	X	X	
Při vyučování v bězích měli být žáci na začátku každého školního roku seznámeni ve stručném přehledu se základními poznatky, které potřebovali v dalším běhu pro pochopení probíraného učiva. Dbát se mělo na to, aby žáci odcházeli do života s ucelenými znalostmi hlavních jevů a událostí z dějin našeho národa.	X	–	
Výběr látky se měl řídit také zřetelem k příbuzným předmětům, zejména k vyučovacím jazykům, vedle něhož měl být dějepis hlavní oporou národní výchovy. Připomínány měly být blízké vztahy zeměpisu k dějepisu. U měšťanských škol měl být důležitou součástí kulturních dějin výklad o dějinách umění, v němž se mělo dějepisné vyučování setkávat s vyučovacím jazykem, s kreslením a hudební výchovou.	X	X	
Učivo mělo být ožívováno a prohlubováno četbou pověstí, životopisů významných osobností a knih našich významných spisovatelů a historických čítanek. Na historickou četbu mělo být pamatováno také v žákovských knihovnách. Využívat se mělo také vhodných výtahů z novin a výročí významných historických osobností a událostí.	X	X	
Jádrům dějepisného učiva doby středověké a novověké ve druhé a třetí třídě měly být obrazy z českých dějin. Dějiny ostatních národů a států měly být uvedeny v souvislosti s českými dějinami všude, kde se dala tato souvislost prokázat. Kde nebyla žádná souvislost, měly tvořit světově dějiny samostatné obrazy.	–	X	
Vyučování mělo vyrůstat, pokud to umožňoval ráz učiva, z žákova zájmu, vyučování mělo co nejvíce směřovat k samostatné činnosti žáků. ⁶⁵	–	X	

Tabulka 7: Poznámky k dějepisným osnovám z roku 1939 pro jednotlivé typy škol (upraveno a zkráceno podle Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoleté učebné kurzy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. Příloha Věstníku MŠANO, 1939, sešit 8).

⁶⁵ Poznámky k tabulce 7: O – obecná škola ; M – měšťanská škola; JUK – jednorocní učebné kurzy; X – zastoupeno; – nezastoupeno.

Směrnice z roku 1941

Dosavadní ideologicky nedeformované osnovy byly nahrazeny výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 8. ledna 1941.⁶⁶ Do doby, než měly být vydány nové osnovy pro obecné a měšťanské školy a pro jednoroční učební kursy k nim připojené, mělo se od počátku školního roku 1940/1941 vyučovat na těchto školách podle počtu hodin udávaných tímto výnosem. Počet hodin určených společně zeměpisu a dějepisu se neměnil. Zůstaly tak v platnosti časové dotace uváděné v osnovách z roku 1939 (srov. tabulky 3, 5).

Do doby, než měly být vydány nové osnovy, měly se vyučování a výchova na obecných a měšťanských školách řídit podle těchto následujících zásadních hledisek: „*Výchova a vyučování na obecných a měšťanských školách se zakládá na národní a kulturní svébytnosti, děje se v duchu postavení, které zaujímá český národ v rámci Velkoněmecké říše a v duchu křesťanském. Škola vede proto zachtvo soustavně k vědomí, že český národ je zařazen do politického a hospodářského společenství s národem německým. Z této skutečnosti vyplývá úsilí poznávati a chápati ony síly, které vytvořily dnešní Velkoněmeckou říši, jež řídí osudy německého národa a vytvářejí dnešního německého člověka. Je tedy úkolem školy mimo jiné také zdůrazňovati při výchově a vyučování vše, co podporuje spolupráci a dobré soužití s národem německým v rámci Velkoněmecké říše a úctu k jejímu Vůdci, a potlačovati vše, co by této spolupráci překáželo a ji mařilo. Každý učitel je osobně odpověden za to, že výchova se bude dít v tomto duchu.*“⁶⁷

Vyučovací metoda měla být svobodná v mezích, které byly dány přirozeným vývojem mládeže. Veškerou školní výchovou měla pronikat zásada práce, zejména tělesné, a životní účelnost.

V centru pozornosti měl být vyučovací jazyk ve spojení s prvoukou, vlastivědou a věcnými naukami. Věcné nauky tvořila na středním stupni vlastivěda, na vyšším stupni obecné školy a na měšťanské škole zeměpis, dějepis, přírodopis a přírodopyt. Úkolem věcných nauk bylo „*rozvíjeti soustavným poznáváním člověka, společnosti a přírody a jejich stavů schopnosti žáků, vštěpovati jim důležité vědomosti pro život a pro další vzdělávání a hlavně naučiti žáky poznávati vlast, její přírodní bohatství a krásy, život našeho lidu, jeho práci, mravy, zvyky a výtvořry, naše dějiny a vzdělanost a buditi v nich vroucí a oddanou lásku k domovině a probouzeti cit upřímné národní pospolitosti. Ze skutečnosti, že Protektorát Čechy a Morava je součástí Velkoněmecké říše, vyplývá úkol poznávati Velkoněmeckou říši a vychovávat českou mládež k loyální a plodné spolupráci s německým lidem.*“⁶⁸

Výnos měnil také vyučování samotného vyučovacího předmětu dějepis, ve kterém se měli žáci seznamovat s „*nejdůležitějšími zjevy z minulosti českého a německého národa, jsou vedeni k úctě k Velkoněmecké říši a jejímu Vůdci a nabývají poučení o významu a formách spolupráce českého národa s národem německým. Ze světových dějin seznámí se žáci jen s některými z těch důležitých událostí, které se úžeji stýkají s českými a německými dějinami anebo přispěly k obecnému rozvoji lidstva. Při tom se upevňuje v žácích vědomí o významu drobné práce, podnikavosti, osobní odvahy i vzdělanosti a probouzí se v nich účinná láska k národu a vlasti.*“⁶⁹

Od počátku školního roku 1940/1941 již neměla být dále vyučována občanská nauka a výchova ani jako samostatný vyučovací předmět, ani jako dílčí obor.⁷⁰ Nacistická ideologie

⁶⁶ Výnos MŠANO ze dne 8. ledna 1941, čís. 1.968/41-I/1, kterým se vydávají směrnice pro vyučování na obecných a měšťanských školách s českým vyučovacím jazykem a jednoročních učebních kursech k nim připojených v školním roce 1940/41. Věstník MŠANO, 1941, sešit 1, s. 19–23.

⁶⁷ Tamtéž, s. 21–22.

⁶⁸ Tamtéž, s. 22–23.

⁶⁹ Tamtéž, s. 23.

⁷⁰ Tamtéž, s. 22.

ovlivnila i výuku dalších vyučovacích předmětů. Český jazyk měl být základem a středem vyučování a měl soustřeďovat podstatné prvky národní kultury. Při vyučování tomuto předmětu se mělo naprosto „*upustit od četby článků a básní politicky tendenčních, naplněných duchem národní zaujatosti a vůbec takových, které by svým obsahem odporovaly dnešnímu postavení Protektorátu Čechy a Morava v rámci Velkoněmecké říše, jakož i od četby děl, výpisů a ukázek z děl židovských spisovatelů.*“⁷¹ Upozorňovalo se také, že ani při vyučování, ani ve školní domácí četbě „*nesmějí se čísti texty s protiněmeckou tendencí, i kdyby se projevovale v zastřené formě.*“⁷² V literární historii se měla zvláštní pozornost věnovat spisovatelům, v jejichž díle se zrcadlila „*vzájemná práce mezi německým a českým duchovním životem ve smyslu pozitivní spolupráce.*“⁷³

Další změny se týkaly výuky německého jazyka, který se měl začít vyučovat již od třetího ročníku obecných škol.⁷⁴ Změny postihly také zeměpis, kde měli žáci „*zevrubně poznati Protektorát Čechy a Morava, přehledně Velkoněmeckou říši, jejíž částí je Protektorát.*“⁷⁵

V tom, co výnos neměnil, se mělo postupovat podle dosud platných osnov, mělo se z nich ale vypustit vše, co neodpovídalo směrnicím uváděným ve výnosu, nebo to, co odporovalo právnímu postavení Protektorátu Čechy a Morava v rámci Velkoněmecké říše. Přihlížet se mělo na důsledky z toho plynoucí.⁷⁶

Výnos upravoval také používání učebnic. V případě, že by nebyly schváleny a vydány nové učebnice, měli učitelé učinit taková opatření, aby mohlo být úspěšně vyučováno i bez nich – měli připravit učivo na základě dosavadních osnov, ale v duchu směrnic, které tento výnos obsahoval.⁷⁷ Platnost tohoto výnosu se později prodlužovala také na školní rok 1941/1942.⁷⁸

Směrnice z roku 1942

Dokud nebyly vydány úplné nově schválené osnovy pro obecné a hlavní školy s českým vyučovacím jazykem, mělo se ve školním roce 1942/1943 na těchto školách vyučovat v počtu hodin, které uváděl ministerský výnos z 29. července 1942.⁷⁹

Dějepis zůstal stále přidělen společný počet hodin dohromady se zeměpisem. Počet hodin určených oběma předmětům se ale změnil. Na obecných školách měly být tyto předměty vyučovány již od šestého ročníku, v každém ročníku jim ale byly určeny pouze dvě týdenní hodiny (srov. tabulku 8). To znamenalo, že dějepis a zeměpis přišly dohromady za všechny ročníky o jednu hodinu.

Změnila se také časová dotace určená oběma předmětům na školách hlavních (srov. tabulku 9). Ve všech čtyřech ročních byly oběma předmětům určeny dvě hodiny týdně. I na tomto typu škol tak přišly dějepis a zeměpis o jednu vyučovací hodinu oproti časové dotaci určené dříve pro školy měšťanské, a to i přes to, že školy hlavní měly o ročník více. Připočteme-li k dřívějším

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž, s. 23.

⁷⁶ Bliže tamtéž.

⁷⁷ Bliže tamtéž.

⁷⁸ *Výnos MŠANO ze dne 1. července 1941, č. 79.759-I o směrnicích pro vyučování na obecných a měšťanských školách s českým vyučovacím jazykem a jednoročních učebních kursech k nim připojených v školním roce 1941/42.* Věstník MŠANO, 1941, sešit 7, s. 233.

⁷⁹ *Výnos MŠ ze dne 29. července 1942, č. 78.307-I, kterým se vydávají směrnice pro vyučování na obecných a hlavních školách s českým vyučovacím jazykem v školním roce 1942/43.* Věstník MŠ, 1942, sešit 8, s. 281–284.

tříletým školám měšťanským ještě výuku na jednorocních učebních kurzech, pak přišly dějepis a zeměpis dokonce o čtyři vyučovací hodiny. Pokud byly pro některé předměty vydány nové učební osnovy, mělo se vyučování řídit těmito osnovami. Pokud ne, platily pro výchovu a vyučování směrnice vydané v roce 1941,⁸⁰ se změnami, které byly v uvedené věci vydány později (o vyučování němčině, češtině, zeměpisu, dějepisem a náboženství, o užívání latinky při vyučování němčině).⁸¹ Problém je v tom, že výnos neobsahoval odkaz na údajnou změnu vyučovacího předmětu dějepis. Nenalezneme jej ani v příslušných ročnících *Věstníků MŠANO*, později *Věstníků MŠ*, neodkazuje na ně ani nám známá sekundární literatura. Opravdu byly vydány učební osnovy zeměpisu pro obecné školy s českým vyučovacím jazykem.⁸² Jediná zmínka o dějepisem, kterou v nich najdeme, se týká rozložení hodin těchto předmětů, kdy v šestém ročníku na sedmitřídních a osmitřídních školách a v každém ročním běhu na všech ostatních školách na počátku školního roku po dobu tomu potřebnou se mělo vyučovat zeměpisem týdně ve větším počtu hodin, aby žáci získali nejprve zeměpisný podklad potřebný pro vyučování dějepisem. Výuka dějepisem se měla v tomto počátečním období přiměřeně omezit a později nahradit.

	Ročník							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
zeměpis a dějepis	-	-	-	-	2	2	2	2

Tabulka 8: Hodinová dotace určená dějepisem a zeměpisem na školách obecných podle výnosu z roku 1942 (Výnos MŠ ze dne 29. července 1942, č. 78.307-I, kterým se vydávají směrnice pro vyučování na obecných a hlavních školách s českým vyučovacím jazykem v školním roce 1942/43. *Věstník MŠ*, 1942, sešit 8, s. 282).

	Ročník				
	1.	2.	3.	4.	4. A
zeměpis a dějepis	2	2	2	2	2

Tabulka 9: Hodinová dotace určená dějepisem a zeměpisem na školách hlavních podle výnosu z roku 1942 (Výnos MŠ ze dne 29. července 1942, č. 78.307-I, kterým se vydávají směrnice pro vyučování na obecných a hlavních školách s českým vyučovacím jazykem v školním roce 1942/43. *Věstník MŠ*, 1942, sešit 8, s. 283).

Platnost výnosu z roku 1942, kterým byly vydány směrnice pro vyučování na obecných a hlavních školách s českým vyučovacím jazykem ve školním roce 1942/1943, se prodlužovala také na školní rok 1943/1944⁸³ a na školní rok 1944/1945,⁸⁴ a to se změnami, které vyplývaly z výnosu o zastavení nepovinného vyučování cizím jazykům na hlavních školách.⁸⁵

⁸⁰ Výnos MŠANO ze dne 8. ledna 1941, čís. 1.968/41-I/1, kterým se vydávají směrnice pro vyučování na obecných a měšťanských školách s českým vyučovacím jazykem a jednorocních učebních kurzech k nim připojených v školním roce 1940/41. *Věstník MŠANO*, 1941, sešit 1, s. 19–23.

⁸¹ Výnos MŠ ze dne 29. července 1942, č. 78.307-I, kterým se vydávají směrnice pro vyučování na obecných a hlavních školách s českým vyučovacím jazykem v školním roce 1942/43. *Věstník MŠ*, 1942, sešit 8, s. 284.

⁸² Výnos MŠANO ze dne 1. srpna 1941, č. 96.415-I, kterým se vyhlašují učební osnovy zeměpisu pro obecné školy s českým jazykem vyučovacím. *Věstník MŠANO*, 1941, sešit 8, s. 259–261.

⁸³ *Obecné a hlavní školy s českým jazykem vyučovacím. Směrnice pro vyučování v školním roce 1943/44 (Výnos MŠ z 11. VIII. 1943, č. 66.739-I).* *Věstník MŠ*, 1943, sešit 13, s. 271.

⁸⁴ *Obecné a hlavní školy s českým vyučovacím jazykem. Směrnice pro vyučování v školním roce 1944/45 (Výnos MŠ z 25. VII. 1944, č. 61.008-I).* *Věstník MŠ*, 1944, sešit 16, s. 226.

⁸⁵ *Hlavní školy s českým vyučovacím jazykem. Zastavení nepovinného vyučování cizím jazykům (Výnos MŠ ze dne 7. VI. 1943, č. 52.667-I).* *Věstník MŠ*, 1943, sešit 8, s. 213.

Závěr

Na počátku sledovaného období platila školská soustava zavedená v období první republiky. Ta byla od základu změněna, jak jsme se pokusili krátce nastínit. Stejně to bylo také s dokumenty, které určovaly výuku dějepisu na sledovaných typech škol. Zajímavé je, že osnovy dějepisu zaváděné v červenci 1939 mají ještě ideologicky nedeformovaný charakter. Stejně jako osnovy v první polovině třicátých let prosazovaly zavedení činné školy a dalších demokratických idejí. To bylo změněno (teprve) směrnicemi vydanými v roce 1941, které rázně změnily charakter dosavadních dějepisných osnov. Dějepis byl podroben značné ideologizaci, dějepisné vyučování bylo okleštěno a deformováno – žáci měli být vedeni k úctě k Velkoněmecké říši a k jejímu vůdci a nabýt poučení o významu spolupráce českého a německého národa. Vyřazovaly se dějepisné učebnice a pomůcky spojené s ideou demokratického Československa. Dějepis tak může být někdy vnímán jako „*instrument ovlivňování a politického řízení, někdy i manipulace a propagandy*“,⁸⁶ z čehož může vyplývat jistá veřejná nedůvěra vůči tomuto předmětu, jakožto kdykoli manipulovatelnému systému.⁸⁷ Dějepisná výuka neměla ale nacisty požadované výchovné účinky, což vedlo k pozastavení výuky dějepisu na některých typech škol.⁸⁸ Tento vývoj ukazuje vliv dějepisu a obavy z jeho vlivu při neprosazení takových idejí, o které se usílovalo.⁸⁹ Cíle vyučování, které byly prosazovány, nezapustily nijak kořeny v českém národě, naopak čím silnější tlak se projevil, tím větší vnitřní odpor proti takovému dějepisnému vyučování byl pociťován.⁹⁰

Summary

The History Teaching at Primary Schools in the Protectorate of Bohemia and Moravia in Terms of Development of Curricula

The contribution gives a brief chronological survey of history teaching at schools equivalent to the second stage of today's primary schools in the Protectorate of Bohemia and Moravia in terms of changes, which the basic curriculum documents issued at the state level passed at that time. Attention is paid to the description of the position (i.e. the time allocation), objectives and content of history as a subject. The contribution comes mainly from the documents published in the relevant volumes of the Bulletin of the Ministry of Education and, later Bulletins of the Ministry of Education, where the legal standards of education were published. There is briefly outlined the educational system of the Protectorate of Bohemia and Moravia, there are described the monitored types of schools (primary schools and town, later renamed the principal schools) and the changes that these schools passed, there is also offered an insight into the educational legislation of the Protectorate of Bohemia and Moravia.

⁸⁶ BENEŠ, Z.: *Výzva, nebo destrukce? Česká kurikulární reforma a dějepis*. Pedagogika, 2005, č. 1, s. 37.

⁸⁷ Viz BENEŠ, Z.: *Současný školní dějepis – koncepty, možnosti, nebezpečí*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola*. Díl III. Člověk, společnost, dějiny II. – Jak učit dějiny 20. století. Praha 2006, s. 27–37.

⁸⁸ Srov. JANOVSKEJ, J. et al.: *Základy didaktiky dějepisu*. Praha 1984, s. 111; KOVAŘÍČEK, V. – KOVAŘÍČKOVÁ, I.: *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc 1989, s. 15.

⁸⁹ Srov. ČAPEK, V.: *Problémy a tendence vyučování dějepisu v současném světě (studie k otázkám koncepcí dějepisného vyučování)*. Praha 1970, s. 83.

⁹⁰ Srov. tamtéž, s. 83, 120.